

Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ

LAILA MEDINA

της 7ης Απριλίου 2022¹

Υπόθεση C-638/20

MCM

κατά

Centrala studiestödsnämnden

[αίτηση της Överklagandenämnden för studiestöd
(εθνικής επιτροπής προσφυγών για το σπουδαστικό βοήθημα, Σουηδία)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων – Ίση μεταχείριση – Κοινωνικά πλεονεκτήματα – Άρθρο 45 ΣΛΕΕ – Κανονισμός (ΕΕ) 492/2011 – Άρθρο 7, παράγραφος 2 – Βοήθημα για ανώτατες σπουδές στην αλλοδαπή – Προϋπόθεση περί διαμονής – Προϋπόθεση περί κοινωνικής ενσωμάτωσης των φοιτητών που διαμένουν στην αλλοδαπή – Φοιτητής ο οποίος είναι υπήκοος του κράτους που χορηγεί το βοήθημα και διαμένει μόνιμα στο κράτος όπου σπουδάζει – Γονέας ο οποίος υπήρξε διακινούμενος εργαζόμενος στο κράτος των σπουδών»

1. Με την υπό κρίση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, η Överklagandenämnden för studiestöd (εθνική επιτροπή προσφυγών για το σπουδαστικό βοήθημα, Σουηδία) ζητεί να ερμηνευθούν το άρθρο 45 ΣΛΕΕ και το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού (ΕΕ) 492/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 2011, που αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων στο εσωτερικό της Ένωσης². Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο προσφυγής του αιτούντος της κύριας δίκης, MCM, κατά της Centrala studiestödsnämnden (σουηδικής επιτροπής σπουδαστικού βοηθήματος, η οποία είναι αρμόδια για την χορήγηση του σπουδαστικού βοηθήματος· στο εξής: CSN), με αντικείμενο την αξίωση του MCM να του χορηγηθεί σπουδαστικό βοήθημα από το σουηδικό κράτος για τις σπουδές του στην Ισπανία.

I. Το ιστορικό της διαφοράς της κύριας δίκης και το προδικαστικό ερώτημα

2. Ο MCM είναι Σουηδός υπήκοος, όπως ο πατέρας του, αλλά κατοικεί από τη γέννησή του στην Ισπανία.

¹ Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

² ΕΕ 2011, L 141, σ. 1.

3. Τον Μάρτιο του 2020, ο MCM υπέβαλε αίτηση στη CSN σχετικά με πανεπιστημιακές σπουδές στην Ισπανία τις οποίες είχε ξεκινήσει τον Ιανουάριο του 2020³. Ο MCM στήριξε την αίτησή του, μεταξύ άλλων, στο γεγονός ότι ο πατέρας του, μολονότι πλέον κατοικεί και εργάζεται στη Σουηδία από τον Νοέμβριο του 2011, είχε προηγουμένως εργαστεί ως διακινούμενος εργαζόμενος στην Ισπανία επί 20 περίπου έτη. Ως εκ τούτου, ο MCM ισχυρίστηκε ότι, ως τέκνο διακινούμενου εργαζομένου, πρέπει να θεωρηθεί ότι δικαιούται το σπουδαστικό βοήθημα.

4. Η CSN απέρριψε την αίτηση του MCM για τον λόγο ότι δεν πληρούσε την προϋπόθεση περί διαμονής στη Σουηδία, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 23, πρώτο εδάφιο, του κεφαλαίου 3 του *studiestödslagen* (1999:1395)⁴, ενώ δεν ήταν δυνατή ούτε η κατ' εξαίρεση παροχή βοηθήματος δυνάμει των άρθρων 6 έως 6b του κεφαλαίου 12 της *föreskrifter och allmänna råd om beviljning av studiemedel* (CSNFS 2001:1) της CSN⁵.

5. Προς στήριξη της απόφασής της, η CSN επισήμανε, επίσης, ότι το δίκαιο της Ένωσης δεν παρέχει έρεισμα για την παρέκκλιση από την προϋπόθεση περί διαμονής. Η εν λόγω αρχή έκρινε ότι ο MCM δεν πληροί την εναλλακτική προϋπόθεση περί ενσωμάτωσης στη σουηδική κοινωνία, την οποία έχει θεσπίσει η αρχή αυτή για όσους δεν πληρούν την προϋπόθεση περί διαμονής και αιτούνται τη χορήγηση σπουδαστικού βοηθήματος για σπουδές σε άλλη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

6. Η CSN διευκρίνισε, επιπλέον, ότι ο MCM δεν μπορεί να στηρίξει δικαίωμα λήψης σπουδαστικού βοηθήματος στο γεγονός ότι ο πατέρας του έχει ασκήσει, προγενέστερα, το δικαίωμά του στην ελεύθερη κυκλοφορία ως διακινούμενος εργαζόμενος στην Ισπανία. Συγκεκριμένα, η CSN είναι της άποψης ότι ο πατέρας του MCM δεν μπορεί πλέον να θεωρηθεί διακινούμενος εργαζόμενος, καθώς ζει και εργάζεται στη Σουηδία από το 2011.

7. Ο MCM άσκησε προσφυγή κατά της ανωτέρω απόφασης. Στο δικόγραφο της προσφυγής του επικαλέστηκε κυρίως περιστάσεις οι οποίες, κατ' αυτόν, επιρρωννύουν το επιχείρημά του ότι πρέπει να θεωρηθεί ως πρόσωπο ενσωματωμένο στη σουηδική κοινωνία και ότι ο πατέρας του πρέπει να θεωρηθεί ότι εξακολουθεί να διατηρεί δεσμούς με την Ισπανία⁶.

8. Η CSN, στις παρατηρήσεις της επί της προσφυγής ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, το οποίο, δυνάμει του άρθρου 11, πρώτο εδάφιο, του κεφαλαίου 6 του νόμου περί του σπουδαστικού βοηθήματος, ορίζεται ως δευτεροβάθμιο όργανο, ενέμεινε στην προηγούμενη εκτίμησή της. Ταυτόχρονα, επισήμανε ότι η άρνηση χορήγησης στον MCM σπουδαστικού βοηθήματος για σπουδές στην αλλοδαπή θα μπορούσε να θεωρηθεί περιορισμός του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας του πατέρα του, δεδομένου ότι, αν εκείνος γνώριζε εξαρχής τις συνέπειες της απόφασής του, είναι πιθανό να μην είχε λάβει ποτέ την απόφαση να μεταναστεύσει στην Ισπανία.

9. Ωστόσο, κατά την CSN, δεν είναι σαφές κατά πόσον η υπό κρίση περίπτωση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, δεδομένου ότι έχει παρέλθει ιδιαίτερος μεγάλο χρονικό διάστημα αφότου ο πατέρας άσκησε το δικαίωμά του στην ελεύθερη κυκλοφορία. Στο πλαίσιο αυτό, η CSN διερωτάται επίσης αν διακινούμενος εργαζόμενος ο οποίος επιστρέφει στη

³ Στις παρατηρήσεις που κατέθεσε στο Δικαστήριο, ο MCM διευκρινίζει ότι ξεκίνησε τις πανεπιστημιακές σπουδές στις 15 Σεπτεμβρίου 2018 και ότι τώρα είναι δευτεροετής φοιτητής πολιτικών επιστημών. Ο MCM ζήτησε το βοήθημα για σπουδές στην αλλοδαπή μόνο από τον Ιανουάριο του 2020, επειδή δεν γνώριζε τη διαδικασία που έπρεπε να ακολουθηθεί και το βοήθημα δεν μπορεί να ζητηθεί αναδρομικά.

⁴ Νόμος 1999:1395 περί του σπουδαστικού βοηθήματος, στο εξής: νόμος περί του σπουδαστικού βοηθήματος.

⁵ Κανονιστική απόφαση και γενικές κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τη χορήγηση σπουδαστικού βοηθήματος (CSNFS 2001:1).

⁶ Βλ. σημείο 13 των παρούσων προτάσεων.

χώρα καταγωγής του δύναται να επικαλεστεί, στη χώρα καταγωγής του και δίχως χρονικό περιορισμό, τις εγγυήσεις που ισχύουν για τους διακινούμενους εργαζομένους και για τα μέλη των οικογενειών τους δυνάμει του κανονισμού 492/2011.

10. Κατόπιν των ανωτέρω, η Överklagandenämnden för studiestöd (εθνική επιτροπή προσφυγών για το σπουδαστικό βοήθημα) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν της διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

«Μπορεί κράτος μέλος (η χώρα καταγωγής), στην περίπτωση τέκνου διακινούμενου εργαζομένου ο οποίος επιστρέφει σε αυτό, κατά παρέκκλιση από το άρθρο 45 ΣΛΕΕ και το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011, και λαμβανομένου υπόψη του δημοσιονομικού συμφέροντος της χώρας καταγωγής, να απαιτεί [την ύπαρξη δεσμών του τέκνου] με τη χώρα καταγωγής προκειμένου να του χορηγηθεί οικονομική ενίσχυση για σπουδές στην αλλοδαπή και δη σε άλλο κράτος μέλος της Ένωσης όπου ο γονέας του έχει προηγουμένως εργαστεί (χώρα υποδοχής), όταν

- i) μετά την επιστροφή του από τη χώρα υποδοχής, ο γονέας ζει και εργάζεται στη χώρα καταγωγής επί οκτώ τουλάχιστον έτη,
- ii) το τέκνο δεν συνόδευσε τον γονέα του στη χώρα καταγωγής αλλά παρέμεινε από της γεννήσεώς του στη χώρα υποδοχής, και
- iii) η χώρα καταγωγής απαιτεί την ίδια προϋπόθεση περί ύπαρξης δεσμών από άλλους υπηκόους της χώρας καταγωγής οι οποίοι δεν πληρούν την προϋπόθεση περί διαμονής και αιτούνται οικονομικής ενισχύσεως για σπουδές στην αλλοδαπή εντός της Ένωσης;»

II. Η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

11. Κατόπιν αιτήματος του Δικαστηρίου, στις παρούσες προτάσεις θα εξετάσω την υπό κρίση υπόθεση μόνον επί της ουσίας.

12. Γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν ο MCM, η Αυστριακή, η Δανική, η Νορβηγική και η Σουηδική Κυβέρνηση, καθώς και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Δεν ζητήθηκε από τους μετέχοντες στη διαδικασία και δεν πραγματοποιήθηκε επ' ακροατηρίου συζήτηση.

III. Σύνοψη περίληψη των παρατηρήσεων των μετεχόντων στη διαδικασία

13. Ο MCM ισχυρίζεται ότι οι δεσμοί με το κράτος μέλος καταγωγής του είναι επαρκείς ώστε να έχει δικαίωμα να λάβει σπουδαστικό βοήθημα⁷. Επιπλέον, το γεγονός ότι ο πατέρας του διαμένει επί του παρόντος στη Σουηδία ουδόλως αναιρεί την κατάστασή του ως διακινούμενου εργαζομένου. Από το 2011, ο πατέρας μεταβαίνει τακτικά στην Ισπανία, όπου διαθέτει κατάλυμα, προκειμένου να μπορεί να ασκήσει εκεί, συμπληρωματικά, επαγγελματική δραστηριότητα⁸.

⁷ Ο MCM επισημαίνει το γεγονός ότι είναι Σουηδός υπήκοος, έχει Σουηδό γονέα, ότι άλλα μέλη της οικογένειάς του είναι Σουηδοί και ότι μεταβαίνει τακτικά στη Σουηδία.

⁸ Ο MCM ισχυρίζεται ότι ο πατέρας του ασκούσε το δικαίωμά του στην ελεύθερη κυκλοφορία μεταξύ Στοκχόλμης (Σουηδία) και Βαρκελώνης (Ισπανία), διαμένοντας κάθε μήνα για χρονικό διάστημα που κυμαινόταν μεταξύ 4 και 14 ημερών. Ο MCM υποστηρίζει ότι οι εν λόγω διαμονές δεν μπορούν να θεωρηθούν «διακοπές», δεδομένου ότι όλες οι διαμονές αυτές αντιστοιχούσαν σε συγκεκριμένο αριθμό εργασιμών ημερών (τηλεργασία), λόγος για τον οποίο ο πατέρας του έχει διατηρήσει τη διαμονή του στην Ισπανία.

14. Η Σουηδική Κυβέρνηση υποστηρίζει, κατ' ουσίαν, ότι είναι δυνατή η θέσπιση παρεκκλίσεων από την προϋπόθεση περί διαμονής, βάσει των οποίων το πρόσωπο που λαμβάνει το βοήθημα πρέπει να έχει ενσωματωθεί στη σουηδική κοινωνία. Ωστόσο, η προϋπόθεση περί ύπαρξης δεσμών δεν ισχύει για τα τέκνα των διακινούμενων εργαζομένων.

15. Η Δανική και η Σουηδική Κυβέρνηση υποστηρίζουν, πρώτον, ότι ο πατέρας του MCM δεν έχει ασκήσει την ελευθερία κυκλοφορίας του μετά την επιστροφή του στη Σουηδία και, ως εκ τούτου, πρέπει να θεωρηθεί ότι έχει απολέσει το καθεστώς του διακινούμενου εργαζομένου. Όσον αφορά δε το καθεστώς του πρώην διακινούμενου εργαζομένου, η Σουηδική Κυβέρνηση διατείνεται ότι, στην υπό κρίση υπόθεση, στο μέτρο που δεν χορηγείται βοήθημα για σπουδές στην αλλοδαπή στους εργαζομένους ή στα τέκνα τους *λόγω της σχέσης εργασίας τους*, ο επίμαχος εργαζόμενος δεν μπορεί πλέον να επικαλεστεί τα δικαιώματα αυτά δυνάμει του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011 ή του άρθρου 45 ΣΛΕΕ.

16. Δεύτερον, η Σουηδική Κυβέρνηση παραδέχεται, ωστόσο, ότι το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 45 ΣΛΕΕ είναι ευρύτερο από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να αποκλειστεί εντελώς ότι ένας περιορισμός υπό τη μορφή προϋπόθεσης περί διαμονής θα μπορούσε να αποθαρρύνει ορισμένους γονείς ή μελλοντικούς γονείς από την άσκηση της ελευθερίας κυκλοφορίας.

17. Συγκεκριμένα, η Δανική Κυβέρνηση θεωρεί, πρώτον, ότι το άρθρο 45 ΣΛΕΕ και το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011 δεν έχουν εφαρμογή στην υπόθεση της κύριας δίκης.

18. Η Δανική Κυβέρνηση φρονεί ότι οι κανόνες περί ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων δεν έχουν καθ' ύλην εφαρμογή. Υποστηρίζει ότι η σουηδική νομοθετική ρύθμιση για το βοήθημα πρέπει να θεωρηθεί ότι έχει την έννοια ότι ένας φοιτητής που δεν διαμένει στη Σουηδία μπορεί να λάβει το εν λόγω βοήθημα εφόσον μπορεί να αποδείξει ότι έχει είτε την ιδιότητα του τέκνου διακινούμενου εργαζομένου είτε δεσμούς με τη σουηδική κοινωνία.

19. Δεύτερον, ακόμη και αν θεωρηθεί ότι υφίσταται περιορισμός, η Δανική Κυβέρνηση θεωρεί ότι, στην προκειμένη περίπτωση, ο εν λόγω περιορισμός θα δικαιολογείται από επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος.

20. Η Αυστριακή Κυβέρνηση υποστηρίζει, κατ' ουσίαν, όσον αφορά το άρθρο 45 ΣΛΕΕ, ότι η εθνική νομοθετική ρύθμιση ουδόλως αποκλείει τα τέκνα διακινούμενων εργαζομένων από το σπουδαστικό βοήθημα, αλλά τους παρέχει το ίδιο βοήθημα με αυτό που παρέχεται στα τέκνα των εργαζομένων που παραμένουν στη Σουηδία, με τη μόνη διαφορά ότι η προϋπόθεση της απόδειξης της διαμονής αντικαθίσταται από την προϋπόθεση της ύπαρξης δεσμών με τη σουηδική κοινωνία. Εν πάση περιπτώσει, η Αυστριακή Κυβέρνηση θεωρεί ότι η επίμαχη εθνική νομοθετική ρύθμιση παρέχει την απαιτούμενη από τη νομολογία ευελιξία κατά την εκτίμηση του βαθμού της ύπαρξης δεσμών και πρέπει, ως εκ τούτου, να θεωρηθεί αναλογική προς τον σκοπό της ενσωμάτωσης.

21. Η Νορβηγική Κυβέρνηση θεωρεί, κατ' ουσίαν, ότι η επίμαχη στην κύρια δίκη νομοθετική ρύθμιση είναι, κατ' αρχήν, δικαιολογημένη υπό το πρίσμα του άρθρου 45 ΣΛΕΕ.

22. Η Επιτροπή υποστηρίζει ότι, δεδομένου ότι ο MCM δεν είναι εργαζόμενος και δεν έχει εγκαταλείψει το κράτος μέλος στο οποίο ζει, δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 45 ΣΛΕΕ ή του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011. Όσον αφορά τον πατέρα του MCM, η Επιτροπή θεωρεί ότι, στην προκειμένη περίπτωση, δεν υφίσταται περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων.

IV. Εκτίμηση

A. Εισαγωγή

23. Η υπό κρίση υπόθεση έχει δύο χαρακτηριστικά που τη διακρίνουν από προγενέστερες υποθέσεις και τα οποία θα εξετάσω κατωτέρω: πρώτον, ο διακινούμενος εργαζόμενος επέστρεψε (από την Ισπανία) στη χώρα καταγωγής του (τη Σουηδία) πριν από οκτώ και πλέον έτη· και, δεύτερον, το τέκνο του, το οποίο ζητεί το σπουδαστικό βοήθημα από τη Σουηδία για σπουδές στην αλλοδαπή (στην Ισπανία, χώρα γέννησης και διαμονής του), ουδέποτε έχει διαμείνει στην εν λόγω χώρα καταγωγής του.

24. Κατ' αρχάς, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι, «κατά το άρθρο 45, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ, η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων συνεπάγεται την κατάργηση κάθε διακρίσεως λόγω ιθαγένειας μεταξύ των εργαζομένων των κρατών μελών, όσον αφορά την απασχόληση, την αμοιβή και τους άλλους όρους εργασίας»⁹.

25. Κατά το άρθρο 7, παράγραφοι 1 και 2, του κανονισμού 492/2011, ο εργαζόμενος υπήκοος κράτους μέλους απολαύει, στο έδαφος των άλλων κρατών μελών, των ίδιων κοινωνικών και φορολογικών πλεονεκτημάτων με τους ημεδαπούς εργαζομένους.

26. Η διάταξη αυτή αποτελεί «ειδικότερη έκφραση, στον συγκεκριμένο τομέα της χορηγήσεως κοινωνικών πλεονεκτημάτων, του κανόνα της ίσης μεταχειρίσεως που κατοχυρώνεται στο άρθρο 45, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ και πρέπει να ερμηνεύεται κατά τον ίδιο τρόπο με τη διάταξη αυτή»¹⁰.

⁹ Απόφαση της 20ής Ιουνίου 2013, Giersch κ.λπ. (C-20/12, EU:C:2013:411, σκέψη 34, στο εξής: απόφαση Giersch). Βλ., σχετικά με την απόφαση αυτή, Michel, V., *Travailleurs frontaliers*, Europe, αριθ. 8, Αύγουστος 2013· Carlier, J.-Y., *La libre circulation des personnes dans l'Union européenne*, Chroniques, Journal de droit européen, αριθ. 208-4/2014, σ. 170· και O'Leary, S., *The Curious Case of Frontier Workers and Study Finance: Giersch*, CMLR, 51, σ. 601 (όπου υποστηρίζεται ότι οι αντικειμενικοί δικαιολογητικοί λόγοι τους οποίους δέχεται το Δικαστήριο στον τομέα της υγειονομικής περιθαλψής –ήτοι ο κίνδυνος σοβαρής διατάραξης της οικονομικής ισορροπίας του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης ή ο σκοπός της διατήρησης ισόρροπης και προσιτής σε όλους ιατρικής και νοσοκομειακής περίθαλψης– φαίνεται να αποτελούν καταλληλότερο εργαλείο από το κριτήριο των πραγματικών δεσμών για την επίλυση των ζητημάτων που συνδέονται με την κινητικότητα των σπουδαστών και τις σχετικές δαπάνες, τα οποία αποτελούν αντικείμενο εξέτασης σε υποθέσεις όπως η υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση Giersch). Συναφώς, βλ., επίσης, προτάσεις του γενικού εισαγγελέα G. Slynn στην υπόθεση Humbel και Edel (263/86, μη δημοσιευθείσα, EU:C:1988:151, σ. 5380).

¹⁰ Βλ. απόφαση Giersch (σκέψη 35). Η απόφαση αυτή αφορά τον κανονισμό (ΕΟΚ) 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 33). Δεδομένου ότι το άρθρο 7, παράγραφος 2, του εν λόγω κανονισμού είναι πανομοιότυπο με το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011, η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με την ερμηνεία της πρώτης ως άνω διάταξης εφαρμόζεται *mutatis mutandis* στην ερμηνεία της δεύτερης.

27. Κατά πάγια νομολογία, ενίσχυση που χορηγείται για τη διαβίωση και την εκπαίδευση με σκοπό την πραγματοποίηση πανεπιστημιακών σπουδών για την απόκτηση επαγγελματικών προσόντων αποτελεί κοινωνικό πλεονέκτημα κατά την έννοια του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011¹¹.

28. Το Δικαστήριο έχει, επίσης, κρίνει ότι η χρηματοδότηση σπουδών που παρέχεται από κράτος μέλος προς τα τέκνα των εργαζομένων αποτελεί, για έναν διακινούμενο εργαζόμενο, κοινωνικό πλεονέκτημα κατά την έννοια του άρθρου 7, παράγραφος 2, όταν ο εν λόγω εργαζόμενος εξακολουθεί να συντηρεί το τέκνο¹².

29. Επιπλέον, το Δικαστήριο έχει διευκρινίσει ότι τα μέλη της οικογένειας ενός διακινούμενου εργαζομένου επωφελούνται εμμέσως του δικαιώματος ίσης μεταχείρισης που παρέχει στον εν λόγω εργαζόμενο το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011. Εφόσον η χορήγηση χρηματοδότησης για σπουδές σε τέκνο διακινούμενου εργαζομένου αποτελεί για τον διακινούμενο εργαζόμενο κοινωνικό πλεονέκτημα, το ίδιο το τέκνο δύναται να επικαλεστεί τη διάταξη αυτή προκειμένου να λάβει την εν λόγω χρηματοδότηση, εάν αυτή, δυνάμει του εθνικού δικαίου, χορηγείται απευθείας στον σπουδαστή¹³.

30. Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, «[η] αρχή της ίσης μεταχείρισης, η οποία κατοχυρώνεται τόσο στο άρθρο 45 ΣΛΕΕ όσο και στο άρθρο 7 του κανονισμού 492/2011, απαγορεύει όχι μόνον τις άμεσες διακρίσεις λόγω ιθαγένειας, αλλά και κάθε μορφή έμμεσης διάκρισης, η οποία, κατ' εφαρμογήν άλλων διαχωριστικών κριτηρίων, καταλήγει στην πράξη στο ίδιο αποτέλεσμα»¹⁴.

31. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011 έχει εφαρμογή στις παροχές κοινωνικής ασφάλισης στο κράτος μέλος της ιθαγένειας του εργαζομένου, στο μέτρο που ο εργαζόμενος αυτός θα στερείτο τις εν λόγω παροχές λόγω της απασχόλησής του σε άλλο κράτος μέλος¹⁵.

32. Ακολούθως, θα καταδείξω ότι από την προπαρατεθείσα νομολογία προκύπτει ότι ούτε το άρθρο 45 ΣΛΕΕ ούτε το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011 αντιτίθενται στη θέσπιση διατάξεων όπως οι επίμαχες στην υπόθεση της κύριας δίκης.

B. Ανάλογα με τα πραγματικά περιστατικά, στην υπό κρίση υπόθεση συντρέχει μία από τις εξής δύο περιπτώσεις

33. Το αιτούν δικαστήριο καλείται να αποφανθεί ποια από τις ακόλουθες περιπτώσεις συντρέχει εν προκειμένω υπό το πρίσμα των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης της κύριας δίκης: είτε α) ο πατέρας –(πρώην) διακινούμενος εργαζόμενος–, εξακολουθεί να συντηρεί το τέκνο, MCM, οπότε το επίμαχο σπουδαστικό βοήθημα συνιστά κοινωνικό πλεονέκτημα για τον πατέρα, πράγμα που σημαίνει ότι εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 45 ΣΛΕΕ και/ή του

¹¹ Βλ. απόφαση Giersch (σκέψη 38). Βλ., επίσης, απόφαση της 10ης Ιουλίου 2019, Aubriet (C-410/18, EU:C:2019:582, σκέψη 25) (βλ., σχετικά με την απόφαση αυτή, Rigaux, A., *Bourse d'enseignement supérieur*, Europe, αριθ. 10, Οκτώβριος 2019, σ. 24, και Lhernould, J.-Ph., *Comment établir le degré de rattachement des travailleurs frontaliers à leur Etat de travail?*, RJS, 11/19, σ. 770).

¹² Βλ. απόφαση Giersch (σκέψη 39).

¹³ Βλ. απόφαση Giersch (σκέψη 40).

¹⁴ Απόφαση της 10ης Ιουλίου 2019, Aubriet (C-410/18, EU:C:2019:582, σκέψη 26).

¹⁵ Απόφαση της 2ας Απριλίου 2020, Landkreis Südliche Weinstraße (C-830/18, EU:C:2020:275, σκέψεις 22 έως 24).

άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011 (στο εξής: περίπτωση Α)· είτε β) ο πατέρας δεν συντηρεί πλέον τον MCM, με αποτέλεσμα κανένα από τα δύο αυτά άρθρα να μην εφαρμόζεται στην υπό κρίση υπόθεση (στο εξής: περίπτωση Β).

34. Εκτιμώ, συντασσόμενη με την άποψη της Επιτροπής, ότι το σουηδικό σπουδαστικό βοήθημα συνιστά πρωτίστως κοινωνικό πλεονέκτημα για τον ίδιο τον σπουδαστή. Ο MCM είναι εκείνος που ζητεί το εν λόγω βοήθημα και ο MCM είναι εκείνος που θα το λάμβανε. Το οικογενειακό πλαίσιο, όπως το εισόδημα των γονέων, δεν λαμβάνεται υπόψη. Εάν θεωρηθεί ότι η υπό κρίση υπόθεση εμπίπτει στην περίπτωση Β, τότε ο ίδιος ο φοιτητής, ο MCM, εκ προοιμίου, δεν θα εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 45 ΣΛΕΕ ή του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011 καθόσον αφορά την αίτηση για το επίμαχο σπουδαστικό βοήθημα. Συγκεκριμένα, ο MCM δεν είναι (πρώην) διακινούμενος εργαζόμενος ούτε έχει εγκαταλείψει για άλλους λόγους (ούτε, όπως φαίνεται, προτίθεται να εγκαταλείψει) το κράτος μέλος όπου γεννήθηκε και όπου έχει ζήσει όλη του τη ζωή (την Ισπανία).

35. Η διατύπωση του άρθρου 7, παράγραφος 2, του εν λόγω κανονισμού είναι σαφής και απευθύνεται στους «εργαζομένους» (ή πρώην εργαζομένους¹⁶), και όχι στους «σπουδαστές».

36. Κατά συνέπεια, φρονώ ότι το Δικαστήριο δεν πρέπει να διευρύνει το προσωπικό πεδίο εφαρμογής του άρθρου αυτού ώστε να εμπίπτουν και οι σπουδαστές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

37. Η Δανική Κυβέρνηση και η Επιτροπή μνημονεύουν, επίσης, το άρθρο 10 του κανονισμού 492/2011. Αρκεί να επισημανθεί ότι το άρθρο αυτό αφορά την πρόσβαση των τέκνων υπηκόου κράτους μέλους ο οποίος απασχολείται ή έχει απασχοληθεί κατά το παρελθόν στο έδαφος άλλου κράτους μέλους σε μαθήματα «γενικής εκπαίδευσης» του κράτους αυτού και όχι στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, στην οποία συμμετέχει ο MCM στην υπόθεση της κύριας δίκης. Επιπλέον, το εν λόγω άρθρο δεν αποτελεί αντικείμενο του προδικαστικού ερωτήματος στην υπό κρίση υπόθεση.

38. Εάν, αντιθέτως, η υπό κρίση υπόθεση θεωρηθεί ότι εμπίπτει στην περίπτωση Α, το σπουδαστικό βοήθημα θα συνιστά κοινωνικό πλεονέκτημα και για τον (πρώην) διακινούμενο εργαζόμενο (τον πατέρα του MCM), αλλά μόνο υπό την προϋπόθεση ότι εξακολουθεί να συντηρεί τον υιό του¹⁷. Μόνο στην περίπτωση αυτή το σπουδαστικό βοήθημα θα μειώνει τις οικονομικές υποχρεώσεις του πατέρα.

39. Δυστυχώς, η ανεπάρκεια των στοιχείων που παραθέτει η διάταξη περί παραπομπής εμποδίζει τη σαφή κατανόηση της υπόθεσης της κύριας δίκης. Για παράδειγμα, δεν είναι σαφές αν ο πατέρας, που είναι (πρώην) διακινούμενος εργαζόμενος, εξακολουθεί να συντηρεί το τέκνο του, τον MCM.

40. Στη Σουηδία, όπως επισήμανε η Επιτροπή, βάσει του άρθρου 1 του κεφαλαίου 7 του Föräldrabalken (1949:381) (γονεϊκού κώδικα), η νομική υποχρέωση των γονέων να συντηρούν ένα τέκνο που σπουδάζει στο πανεπιστήμιο παύει να υφίσταται όταν το τέκνο αυτό συμπληρώνει το 18ο έτος της ηλικίας του. Το αιτούν δικαστήριο δεν έχει διευκρινίσει αν η αίτηση χορήγησης σπουδαστικού βοηθήματος κάλυπτε χρονική περίοδο κατά την οποία ο MCM ήταν κάτω των 18 ετών. Ούτε προκύπτει, επίσης, από τη διάταξη περί παραπομπής αν ο πατέρας του MCM εξακολουθεί, για άλλους λόγους, να είναι υπεύθυνος για τη συντήρηση του MCM μετά τη

¹⁶ Βλ. απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2020, Jobcenter Krefeld (C-181/19, EU:C:2020:794, σκέψεις 45 έως 55).

¹⁷ Βλ. απόφαση Giersch (σκέψη 39).

συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας του, όπως είναι υπεύθυνος δυνάμει του ισπανικού δικαίου, σύμβασης αστικού δικαίου ή της εκούσιας καταβολής περιοδικού βοηθήματος ορισμένου ποσού.

41. Όπως επισήμανα στο σημείο 34 των παρουσών προτάσεων, αν συντρέχει η περίπτωση Β, τότε το επίμαχο σπουδαστικό βοήθημα δεν θα συνιστά κοινωνικό πλεονέκτημα για τον πατέρα και, ως εκ τούτου, δεν θα εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 45 ΣΛΕΕ ή του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011.

42. Κατά συνέπεια, η απάντηση στο προδικαστικό ερώτημα θα είναι αρνητική.

43. Ωστόσο, σε περίπτωση που ο πατέρας συνεχίζει να συντηρεί τον MCM, με αποτέλεσμα το επίμαχο σπουδαστικό βοήθημα να συνιστά, επίσης, κοινωνικό πλεονέκτημα για τον πατέρα, θα πρέπει, κατ' αρχάς, να διαπιστωθεί εάν ο (πρώην) διακινούμενος εργαζόμενος εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής τόσο του άρθρου 45 ΣΛΕΕ όσο και του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011. Στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να πραγματοποιήσει την ανωτέρω διαπίστωση, υπό το πρίσμα των περιστάσεων της υπόθεσης της κύριας δίκης.

44. Επισημαίνω ότι «[ε]θνικές διατάξεις οι οποίες εμποδίζουν ή αποτρέπουν εργαζόμενο υπήκοο κράτους μέλους από το να εγκαταλείψει το κράτος καταγωγής του προκειμένου να ασκήσει το δικαίωμά του σε ελεύθερη κυκλοφορία συνιστούν εμπόδια στην άσκηση της ελευθερίας αυτής, έστω και αν εφαρμόζονται αδιακρίτως της ιθαγένειας των οικείων εργαζομένων»¹⁸. Για να μπορεί ένα μέτρο να χαρακτηριστεί ως μέτρο το οποίο εισάγει εμμέσως διακρίσεις, «δεν χρειάζεται το μέτρο αυτό να έχει ως αποτέλεσμα να ευνοεί το σύνολο των ημεδαπών ή να περιάγει σε δυσμενέστερη μοίρα αποκλειστικώς και μόνον τους υπηκόους των άλλων κρατών μελών χωρίς να θίγει τους ημεδαπούς»¹⁹.

45. Κατά την ίδια νομολογία, «το σύνολο των διατάξεων της Συνθήκης ΛΕΕ που αφορούν την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, καθώς και οι διατάξεις του κανονισμού 492/2011, αποσκοπούν στο να διευκολυνθεί η άσκηση, από τους υπηκόους των κρατών μελών, πάσης φύσεως επαγγελματικών δραστηριοτήτων στο έδαφος της Ένωσης και απαγορεύουν τα μέτρα τα οποία μπορούν να περιαγάγουν σε δυσμενέστερη μοίρα τους ως άνω υπηκόους σε περίπτωση κατά την οποία επιθυμούν να ασκήσουν οικονομική δραστηριότητα στο έδαφος άλλου κράτους μέλους»²⁰.

46. Στο πλαίσιο αυτό, «οι υπήκοοι των κρατών μελών έχουν, ιδίως, το δικαίωμα, το οποίο αρύονται απευθείας από τη Συνθήκη, να εγκαταλείπουν το κράτος μέλος καταγωγής τους και να μεταβαίνουν στο έδαφος άλλου κράτους μέλους προκειμένου να διαμείνουν σ' αυτό και να ασκήσουν εκεί δραστηριότητα. Κατά συνέπεια, το άρθρο 45 ΣΛΕΕ απαγορεύει κάθε εθνικό μέτρο το οποίο δύναται να θίξει ή να καταστήσει λιγότερο ελκυστική την άσκηση, από τους υπηκόους της Ένωσης, της θεμελιώδους ελευθερίας που κατοχυρώνεται από το άρθρο αυτό»²¹.

¹⁸ Απόφαση της 5ης Δεκεμβρίου 2013, Zentralbetriebsrat der gemeinnützigen Salzburger Landeskliniken Betriebs (C-514/12, EU:C:2013:799, σκέψη 30).

¹⁹ Απόφαση της 5ης Δεκεμβρίου 2013, Zentralbetriebsrat der gemeinnützigen Salzburger Landeskliniken Betriebs (C-514/12, EU:C:2013:799, σκέψη 31).

²⁰ Απόφαση της 5ης Δεκεμβρίου 2013, Zentralbetriebsrat der gemeinnützigen Salzburger Landeskliniken Betriebs (C-514/12, EU:C:2013:799, σκέψη 32).

²¹ Απόφαση της 10ης Οκτωβρίου 2019, Krah (C-703/17, EU:C:2019:850, σκέψη 41).

47. Ο πατέρας του MCM μετοίκησε, αρχικά, από τη Σουηδία στην Ισπανία και στη συνέχεια επέστρεψε στη Σουηδία· σε αμφότερες τις περιπτώσεις, το έπραξε για επαγγελματικούς λόγους. Οι υπήκοοι κράτους μέλους μπορούν να επικαλούνται το άρθρο 45 ΣΛΕΕ έναντι του κράτους καταγωγής σε περίπτωση μέτρων ικανών να εμποδίσουν ή να αποθαρρύνουν τους υπηκόους αυτούς από το να εγκαταλείψουν τη χώρα καταγωγής τους²².

48. Σε αντίθεση με την άποψη της Δανικής και της Σουηδικής Κυβέρνησης, φρονώ ότι το γεγονός ότι έχει παρέλθει σημαντικό χρονικό διάστημα (άνω των οκτώ ετών) από τότε που ο πατέρας του MCM άσκησε το εν λόγω δικαίωμα δεν ασκεί, κατ' αρχήν, επιρροή επί της δυνατότητας εφαρμογής του άρθρου αυτού (ή του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011). Ο διακινούμενος εργαζόμενος πρέπει να μπορεί να επικαλεστεί το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης ακόμη και σε περίπτωση που έχει παύσει να ασκεί επαγγελματική δραστηριότητα στο κράτος μέλος υποδοχής. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι η ιδιότητα του πρώην διακινούμενου εργαζομένου ενδέχεται να παραγάγει αποτελέσματα μετά τη λύση της σχέσης εργασίας²³.

49. Το ζήτημα κατά πόσον, βάσει του άρθρου 23, πρώτο εδάφιο, του κεφαλαίου 3 του νόμου περί του σπουδαστικού βοήθηματος, θα μπορούσε να χορηγηθεί το σουηδικό σπουδαστικό βοήθημα για πανεπιστημιακές σπουδές στην αλλοδαπή σε περίπτωση όπως αυτή της κύριας δίκης εξαρτάται από μια μακρά αλληλουχία μελλοντικών και υποθετικών γεγονότων: ότι ο εργαζόμενος θα αποκτήσει πράγματι στο μέλλον τέκνα, ότι τα (υποθετικά) αυτά τέκνα θα επιλέξουν να παραμείνουν στο κράτος μέλος υποδοχής, παρά την επιστροφή του πατέρα στη Σουηδία, και ότι δεν θα ενσωματωθούν στη σουηδική κοινωνία ή ότι δεν θα μπορούν να επικαλεστούν άλλους εξαιρετικούς λόγους προκειμένου να τύχουν του εν λόγω βοήθηματος.

50. Όπως επισήμαναν η Δανική Κυβέρνηση και η Επιτροπή, στηριζόμενες στη νομολογία του Δικαστηρίου²⁴, στην υπό κρίση υπόθεση, η αλληλουχία γεγονότων είναι υπερβολικά αβέβαιη και ο ενδεχόμενος αντίκτυπος της στην επιλογή του εργαζομένου να ασκήσει το δικαίωμά του στην ελεύθερη κυκλοφορία είναι υπερβολικά έμμεσος για να μπορεί η προαναφερθείσα εθνική διάταξη να θεωρηθεί ικανή να παρακωλύσει την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων.

51. Κατά συνέπεια, οι επίμαχες διατάξεις πρέπει να θεωρηθούν ότι δεν συνιστούν περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων²⁵.

52. Συναφώς, η υπό κρίση υπόθεση πρέπει να διακριθεί από τις υποθέσεις Prinz και Seeberger²⁶, στις οποίες οι επίμαχες συνθήκες ήταν ικανές να αποτρέψουν τους ίδιους τους προσφεύγοντες στις υποθέσεις αυτές από το να ασκήσουν το δικαίωμά τους στην ελεύθερη κυκλοφορία και στη διαμονή σε άλλο κράτος μέλος, δεδομένου του αντίκτυπου που μπορούσε ενδεχομένως να έχει η άσκηση της ελευθερίας αυτής στο δικαίωμα επί του επίδικου στις εν λόγω συνεκδικασθείσες υποθέσεις επιδόματος σπουδών ή κατάρτισης. Αντιθέτως, στην υπό κρίση υπόθεση, τα επίμαχα στην κύρια δίκη πραγματικά περιστατικά δεν αφορούν την προσωπική δράση του δικαιούχου, αλλά τη μελλοντική συμπεριφορά άλλου προσώπου, το οποίο δεν υφίσταται ακόμη, ήτοι του (υποθετικού) τέκνου του εργαζομένου.

²² Απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 1995, Bosman (C-415/93, EU:C:1995:463, σκέψη 96).

²³ Απόφαση της 19ης Ιουνίου 2014, Saint Prix (C-507/12, EU:C:2014:2007, σκέψη 35).

²⁴ Απόφαση της 13ης Μαρτίου 2019, Gemeinsamer Betriebsrat EurothermenResort Bad Schallerbach (C-437/17, EU:C:2019:193, σκέψη 40).

²⁵ Αποφάσεις της 27ης Ιανουαρίου 2000, Graf (C-190/98, EU:C:2000:49, σκέψεις 24 και 25), και της 13ης Μαρτίου 2019, Gemeinsamer Betriebsrat EurothermenResort Bad Schallerbach (C-437/17, EU:C:2019:193, σκέψη 40).

²⁶ Απόφαση της 18ης Ιουλίου 2013 (C-523/11 και C-585/11, EU:C:2013:524).

53. Στη συνέχεια, τίθεται το ζήτημα αν το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011, το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας όλων των διακινούμενων εργαζομένων (συμπεριλαμβανομένων των εποχιακών και των μεθοριακών εργαζομένων· βλ. αιτιολογική σκέψη 5 του κανονισμού αυτού²⁷), εφαρμόζεται μόνο στους διακινούμενους εργαζομένους από άλλο κράτος μέλος υπό το πρίσμα της νομοθεσίας του κράτους μέλους υποδοχής ή αν μπορεί επίσης να προβληθεί, όπως στην υπό κρίση υπόθεση, από υπήκοο του κράτους μέλους καταγωγής ο οποίος μετακινήθηκε σε άλλο κράτος μέλος και στη συνέχεια επέστρεψε στη χώρα καταγωγής του.

54. Μπορεί ένας (πρώην) διακινούμενος εργαζόμενος και/ή το τέκνο του που πραγματοποιεί πανεπιστημιακές σπουδές να επικαλεστεί την αρχή της ίσης μεταχείρισης του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού αυτού, όχι έναντι των αρχών του κράτους μέλους υποδοχής, αλλά, όπως στην υπό κρίση υπόθεση, έναντι των αρχών του κράτους μέλους καταγωγής του;

55. Φρονώ ότι στο ανωτέρω ερώτημα πρέπει να δοθεί αρνητική απάντηση.

56. Εξ όσων γνωρίζω, το Δικαστήριο ουδέποτε διέυρνε τη δυνατότητα επίκλησης του άρθρου αυτού και ως προς τις περιπτώσεις που αφορούν το κράτος μέλος καταγωγής του (πρώην) διακινούμενου εργαζομένου ή του τέκνου του. Αντίθετα, το Δικαστήριο έχει δεχθεί επανειλημμένως ότι το εν λόγω άρθρο αποσκοπεί στην εξασφάλιση της ίσης μεταχείρισης των (πρώην) διακινούμενων εργαζομένων και των ημεδαπών εργαζομένων στο κράτος μέλος υποδοχής²⁸.

57. Συγκεκριμένα, οι κανόνες της Ένωσης για την ελεύθερη κυκλοφορία επιδιώκουν πρωτίστως να διασφαλίσουν την προστασία από τις διακρίσεις τις οποίες ενδέχεται να αντιμετωπίσουν οι σπουδαστές που είναι τέκνα (πρώην) διακινούμενων εργαζομένων στο κράτος μέλος υποδοχής, και όχι την προστασία από ενδεχόμενα εμπόδια στο κράτος μέλος καταγωγής, σε περίπτωση που ο πολίτης επιθυμεί να λάβει από το δικό του κράτος μέλος σπουδαστικό βοήθημα, προκειμένου να ασκήσει το δικαίωμά του στην ελεύθερη κυκλοφορία. Η άποψη αυτή υποστηρίζεται, επίσης, στη νομική θεωρία²⁹.

58. Η ερμηνεία μου συνάδει με τον σκοπό του κανονισμού 492/2011, του οποίου η αιτιολογική σκέψη 6³⁰ μνημονεύει την κατάργηση των εμποδίων όσον αφορά τις προϋποθέσεις ενσωμάτωσης της οικογένειας του εργαζομένου στη χώρα υποδοχής.

²⁷ «[Το δικαίωμα όλων των εργαζομένων των κρατών μελών να ασκούν τη δραστηριότητα της εκλογής τους στο εσωτερικό της Ένωσης] θα πρέπει να αναγνωρίζεται αδιακρίτως στους “μονίμους”, εποχιακούς, μεθοριακούς εργαζομένους ή σε όσους ασκούν τη δραστηριότητά τους στο πλαίσιο παροχής υπηρεσιών».

²⁸ Βλ., για παράδειγμα, αποφάσεις της 27ης Μαρτίου 1985, Hoeckx (249/83, EU:C:1985:139, σκέψη 20), και της 6ης Οκτωβρίου 2020, Jobcenter Krefeld (C-181/19, EU:C:2020:794, σκέψη 72): «Το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011, το οποίο [...] μπορούν να επικαλούνται τα πρόσωπα που θεμελιώνουν δικαίωμα διαμονής στο άρθρο 10 του ως άνω κανονισμού, προβλέπει κατ’ ουσίαν ότι ο εργαζόμενος υπήκοος ενός κράτους μέλους απολαύει στο κράτος μέλος υποδοχής, ακόμη και αν καταστεί άνεργος, των ιδίων κοινωνικών και φορολογικών πλεονεκτημάτων με τους ημεδαπούς εργαζομένους».

²⁹ Martin, D., *Arrêts «Giersch» et «Prinz»: les différents statuts de l’étudiant*, Journal de droit européen, 2013, σ. 273.

³⁰ «Το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας απαιτεί, για να μπορεί να ασκείται υπό αντικειμενικές συνθήκες ελευθερίας και αξιοπρέπειας, να εξασφαλισθεί πραγματικά και νομικά η ισότητα μεταχείρισης ως προς την άσκηση μισθωτής δραστηριότητας και την ανεύρεση στέγης, και επίσης να καταργηθούν τα εμπόδια στην κινητικότητα των εργαζομένων, ιδίως όσον αφορά τις προϋποθέσεις ενσωμάτωσης της οικογένειας του εργαζομένου στη χώρα υποδοχής».

Γ. Προκαταρκτικό συμπέρασμα: δεν υφίσταται περιορισμός στην ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων

59. Από τις ανωτέρω εκτιμήσεις προκύπτει ότι ούτε το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 492/2011 ούτε το άρθρο 45 ΣΛΕΕ αντιτίθενται σε εθνικές διατάξεις όπως αυτές της υπόθεσης της κύριας δίκης, πράγμα το οποίο εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να επιβεβαιώσει υπό το πρίσμα των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης της κύριας δίκης.

Δ. Χάριν πληρότητας: ακόμη και αν υφίσταται περιορισμός, θα είναι δικαιολογημένος

60. Σε περίπτωση που το Δικαστήριο δεν συνταχθεί με την ανωτέρω άποψη και καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι εν λόγω εθνικές διατάξεις συνιστούν περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, θα εκθέσω ακολούθως ότι, εν πάση περιπτώσει, ο περιορισμός αυτός είναι δικαιολογημένος.

61. Οι επίμαχες στην κύρια δίκη διατάξεις προβλέπουν, όσον αφορά το σπουδαστικό βοήθημα που χορηγείται για σπουδές στην αλλοδαπή, ότι σπουδαστής που δεν διαμένει στη Σουηδία μπορεί να λάβει το βοήθημα αυτό εφόσον μπορεί να αποδείξει δεσμούς με τη σουηδική κοινωνία ή εφόσον είναι τέκνο διακινούμενου εργαζομένου ο οποίος προέρχεται από άλλο κράτος μέλος και εργάζεται στη Σουηδία. Επομένως, όλοι οι Σουηδοί υπήκοοι που κατοικούν εκτός Σουηδίας υπόκεινται στην προϋπόθεση της ύπαρξης δεσμών με τη σουηδική κοινωνία όταν ζητούν να τους χορηγηθεί σπουδαστικό βοήθημα για σπουδές σε άλλο κράτος μέλος, ανεξαρτήτως του αν ο γονέας έχει ασκήσει το δικαίωμά του στην ελεύθερη κυκλοφορία. Φρονώ ότι είναι δικαιολογημένο το να απαιτείται από τον MCM να αποδείξει τέτοιους δεσμούς. Συγκεκριμένα, αν δεν απαιτείτο η ύπαρξη δεσμών, ο αιτών θα βρισκόταν σε ευνοϊκότερη θέση από τους σπουδαστές των οποίων οι γονείς δεν έχουν ασκήσει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας. Τούτο θα έβαινε πέραν του σκοπού που επιδιώκεται από τους κανόνες για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων, οι οποίοι προορίζονται πρωτίστως να διασφαλίσουν ότι οι εργαζόμενοι απολαμβάνουν των ίδιων όρων στο κράτος μέλος υποδοχής και ότι δεν αποθαρρύνονται από το να μετακινηθούν και να εργαστούν σε άλλο κράτος μέλος.

62. Όσον αφορά το ζήτημα αν η επιβολή της προϋπόθεσης περί διαμονής στον MCM συνιστά διάκριση, η επίμαχη περίπτωση θα πρέπει να συγκριθεί με την περίπτωση κατά την οποία δεν πληρούται η προϋπόθεση περί διαμονής και έχει εφαρμογή το δίκαιο της Ένωσης, ήτοι με την περίπτωση κατά την οποία Σουηδός υπήκοος, χωρίς να πληροί την προϋπόθεση περί διαμονής λόγω της μετακίνησής του από τη Σουηδία στην Ισπανία για να εργαστεί εκεί, ζητεί στη συνέχεια οικονομική ενίσχυση προκειμένου να συνεχίσει τις σπουδές του εκεί (στη χώρα υποδοχής). Είναι σαφές ότι σε αμφοτέρωτες τις περιπτώσεις απαιτείται να υφίστανται δεσμοί με τη σουηδική κοινωνία. Κατά συνέπεια, δεν υφίσταται άμεση δυσμενής διάκριση.

63. Επιπλέον, ακόμη και αν το Δικαστήριο έκρινε ότι στην υπό κρίση υπόθεση υφίσταται έμμεση διάκριση (πράγμα που δεν συμβαίνει), εκτιμώ ότι η απαίτηση ύπαρξης δεσμών είναι δικαιολογημένη, δεδομένου ότι επιδιώκει θεμιτό σκοπό και είναι κατάλληλη και αναλογική³¹.

64. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι «στις εθνικές αρχές απόκειται, όταν λαμβάνουν μέτρο κατά παρέκκλιση αρχής που κατοχυρώνει το δίκαιο της Ένωσης, να αποδείξουν, σε κάθε περίπτωση, ότι το εν λόγω μέτρο είναι κατάλληλο για την επίτευξη του προβαλλόμενου σκοπού και ότι δεν

³¹ Απόφαση της 5ης Δεκεμβρίου 2013, Zentralbetriebsrat der gemeinnützigen Salzburger Landeskliniken Betriebs (C-514/12, EU:C:2013:799, σκέψη 36).

υπερβαίνει τα αναγκαία για την επίτευξη του σκοπού αυτού όρια. Οι δικαιολογητικοί λόγοι που μπορούν να προβληθούν από κράτος μέλος πρέπει να συνοδεύονται από ανάλυση της καταλληλότητας και της αναλογικότητας του περιοριστικού μέτρου που λαμβάνεται από το κράτος μέλος αυτό, καθώς και των συγκεκριμένων στοιχείων που μπορούν να στηρίξουν την επιχειρηματολογία του»³².

65. Συναφώς, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η προώθηση της κινητικότητας των σπουδαστών μπορεί να συνιστά επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος δυνάμενο να δικαιολογήσει περιορισμό, υπό την προϋπόθεση ότι τα επιλεγέντα κριτήρια είναι κατάλληλα και αναλογικά³³. Η καθιέρωση κριτηρίου που αφορά τη διαμονή ή, σε περίπτωση που το κριτήριο αυτό συνεπάγεται την αντίθεση προς το δίκαιο της Ένωσης, η θέσπιση προϋπόθεσης περί ύπαρξης επαρκών δεσμών με τη σουηδική κοινωνία αποσκοπεί στο να διασφαλίσει ότι οι εν λόγω σπουδαστές θα επιστρέψουν στη Σουηδία μετά τις σπουδές τους στην αλλοδαπή και ότι θα αποκτήσουν τις γνώσεις τους, εν τέλει, με σκοπό την προαγωγή της σουηδικής αγοράς εργασίας και οικονομίας³⁴. Το Δικαστήριο έχει, επίσης, κρίνει ότι η προϋπόθεση περί ύπαρξης τέτοιων δεσμών μπορεί να είναι δικαιολογημένη όταν αποσκοπεί στη διασφάλιση υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης του μόνιμου πληθυσμού³⁵.

66. Συναφώς, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι κάθε κράτος μέλος είναι ελεύθερο να καθορίζει τις προϋποθέσεις ύπαρξης δεσμών των υπηκόων του με την κοινωνία του κράτους μέλους αυτού, για τον σκοπό της χορήγησης χρηματοδότησης για σπουδές σε άλλο κράτος μέλος, υπό την έννοια ότι μπορεί να εξαρτά τη χορήγηση της εν λόγω χρηματοδότησης από την προσκόμιση απόδειξης περί ύπαρξης πραγματικών δεσμών με το κράτος μέλος που χορηγεί τη χρηματοδότηση, μολονότι «η απόδειξη που απαιτείται [...] δεν πρέπει να έχει υπερβολικά αποκλειστικό χαρακτήρα, προσδίδοντας αδικαιολόγητα μεγάλη σημασία σε στοιχείο το οποίο δεν είναι κατ' ανάγκην αντιπροσωπευτικό του κατά πόσον ο αιτών συνδέεται πράγματι και κατά ουσιαστικό τρόπο με το κράτος μέλος αυτό, αποκλεισμένου κάθε άλλου αντιπροσωπευτικού στοιχείου»³⁶. Η νομολογία αυτή, που αφορά τα άρθρα 20 και 21 ΣΛΕΕ, εφαρμόζεται και σε υπόθεση που αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων, επειδή το αντικείμενο προστασίας είναι το ίδιο. Αν θεωρηθεί ότι η περίπτωση του MCM εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 21 ΣΛΕΕ –πράγμα που δεν μπορώ να κρίνω με βάση τα συνοπτικά στοιχεία που παρατίθενται στη διάταξη περί παραπομπής–, τότε, προκειμένου να διαπιστωθεί αν υφίσταται περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων, η εκτίμηση του κατά πόσον το μέτρο είναι δικαιολογημένο, αναλογικό και κατάλληλο θα είναι πανομοιότυπη με την εκτίμηση που διενεργείται βάσει του άρθρου 45 ΣΛΕΕ.

67. Δεδομένου ότι το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης δικαίωμα λήψης σπουδαστικού βοηθήματος δεν στηρίζεται αποκλειστικά σε ελάχιστη περίοδο διαμονής στη Σουηδία, αλλά μπορεί επίσης να στηριχθεί σε επαρκείς δεσμούς με τη σουηδική κοινωνία, η σουηδική νομοθετική ρύθμιση συνάδει με τη νομολογία του Δικαστηρίου. Φρονώ ότι η ρύθμιση αυτή παρέχει την απαιτούμενη από τη νομολογία του Δικαστηρίου ευελιξία όσον αφορά την εκτίμηση του βαθμού της ύπαρξης δεσμών του σπουδαστή με την κοινωνία του κράτους μέλους που

³² Απόφαση της 14ης Ιουνίου 2012, Επιτροπή κατά Κάτω Χωρών (C-542/09, EU:C:2012:346, σκέψη 81). Βλ., επίσης, σκέψη 82 της εν λόγω απόφασης.

³³ Βλ. απόφαση Giersch (σκέψεις 53 έως 56).

³⁴ Βλ., για παρόμοια συλλογιστική, απόφαση Giersch (σκέψεις 67 και 68).

³⁵ Βλ. απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2016, Bragança Linares Verruga κ.λπ. (C-238/15, EU:C:2016:949, σκέψη 46).

³⁶ Αποφάσεις της 18ης Ιουλίου 2013, Prinz και Seeberger (C-523/11 και C-585/11, EU:C:2013:524, σκέψεις 37 και 38), και της 24ης Οκτωβρίου 2013, Thiele Meneses (C-220/12, EU:C:2013:683, σκέψη 36).

χορηγεί το βοήθημα και μπορεί, ως εκ τούτου, να θεωρηθεί δικαιολογημένη, αναλογική και κατάλληλη (σύμφωνα με τη νομολογία που μνημονεύεται στα σημεία 65 και 66 των παρούσων προτάσεων).

68. Συγκεκριμένα, στο μέτρο που η διάταξη περί παραπομπής παραπέμπει στην υφιστάμενη νομολογία του Δικαστηρίου³⁷, η επίμαχη νομοθετική ρύθμιση στηρίζεται σε παρεμφερείς σκοπούς, καθόσον τόσο η ενσωμάτωση των σπουδαστών όσο και η βούληση εξακρίβωσης της ύπαρξης δεσμών μπορούν να συνιστούν σκοπούς γενικού συμφέροντος³⁸.

69. Το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι ένα κράτος μέλος μπορεί να εξαρτά τη χορήγηση χρηματοδότησης από την απόδειξη ορισμένου βαθμού ενσωμάτωσης στην κοινωνία του κράτους αυτού, προκειμένου να αποφευχθεί το ενδεχόμενο η χορήγηση της εν λόγω ενίσχυσης στους προερχόμενους από άλλα κράτη μέλη σπουδαστές να συνεπάγεται υπέρμετρη επιβάρυνση η οποία θα μπορούσε να έχει επιπτώσεις στο συνολικό ύψος των επιδομάτων που δύναται να χορηγήσει το κράτος μέλος αυτό³⁹. Επιπλέον, στις εν λόγω αποφάσεις, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι ανάλογες εκτιμήσεις μπορούν, κατ' αρχήν, να προβληθούν και σε σχέση με τη χορήγηση, από κράτος μέλος, ενισχύσεων σε σπουδαστές που επιθυμούν να σπουδάσουν σε άλλα κράτη μέλη.

70. Συντάσσομαι, ως εκ τούτου, με την άποψη της Δανικής Κυβέρνησης ότι οι δεσμοί με τη σουηδική κοινωνία αντικατοπτρίζουν μια εύλογη στάθμιση μεταξύ δύο αντικρουόμενων συμφερόντων, ήτοι, αφενός, του συμφέροντος των εργαζομένων στην ελεύθερη κυκλοφορία και του σκοπού της κινητικότητας των σπουδαστών εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης και, αφετέρου, του συμφέροντος των συστημάτων χορήγησης σπουδαστικών βοηθημάτων των κρατών μελών.

71. Παρά το γεγονός ότι οι εφαρμοστέες σουηδικές διατάξεις δεν μνημονεύουν ρητώς το κριτήριο της ενσωμάτωσης του σπουδαστή στη σουηδική κοινωνία, η νομολογία που έχει εφαρμογή στις διατάξεις αυτές περιλαμβάνει το εν λόγω στοιχείο μεταξύ των περιστάσεων που μπορούν να συνιστούν εξαιρετικούς λόγους οι οποίοι δικαιολογούν τη χορήγηση χρηματοδότησης για σπουδές.

72. Μολονότι, επομένως, εκ πρώτης όψεως, οι προϋποθέσεις τις οποίες έχει καθορίσει η νομολογία του Δικαστηρίου για την εκτίμηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης στη σουηδική κοινωνία φαίνεται ότι λαμβάνονται υπόψη στην υπό κρίση υπόθεση, εναπόκειται, εντούτοις, στο εθνικό δικαστήριο να κρίνει, υπό το πρίσμα των πραγματικών περιστατικών, κατά πόσον τα κριτήρια αυτά έχουν εφαρμοστεί ορθά στην περίπτωση του MCM.

73. Συντασσόμενη με την Επιτροπή, εκτιμώ ότι από τα στοιχεία που παραθέτει η διάταξη περί παραπομπής δεν προκύπτει σαφώς ότι το κέντρο των συμφερόντων του MCM βρίσκεται στη Σουηδία.

³⁷ Μνημονεύεται η απόφαση της 18ης Ιουλίου 2013, Prinz και Seeberger (C-523/11 και C-585/11, EU:C:2013:524).

³⁸ Απόφαση της 18ης Ιουλίου 2013, Prinz και Seeberger (C-523/11 και C-585/11, EU:C:2013:524, σκέψη 34).

³⁹ Αποφάσεις της 18ης Ιουλίου 2013, Prinz και Seeberger (C-523/11 και C-585/11, EU:C:2013:524, σκέψη 36), και της 24ης Οκτωβρίου 2013, Thiele Meneses (C-220/12, EU:C:2013:683, σκέψη 35).

74. Βάσει του άρθρου 10 του κανονισμού 492/2011, ο MCM, ως τέκνο (πρώην) διακινούμενου εργαζομένου, δικαιούται να λάβει ισπανική εκπαιδευτική ενίσχυση υπό τους ίδιους όρους με τους Ισπανούς υπηκόους, δεδομένου ότι το δικαίωμα χρηματοδότησης που απορρέει από το εν λόγω άρθρο δεν εξαρτάται από το αν ο πατέρας εξακολουθεί να είναι υπεύθυνος για τη συντήρηση του MCM⁴⁰.

75. Μολονότι το ισπανικό σπουδαστικό βοήθημα ενδέχεται να είναι λιγότερο ευνοϊκό από το σουηδικό βοήθημα, ωστόσο το δίκαιο της Ένωσης δεν μπορεί να διασφαλίσει σε εργαζόμενο ότι η μετακίνηση σε άλλο κράτος μέλος θα είναι κοινωνικώς ουδέτερη για τον ίδιο ή την οικογένειά του.

76. Συγκεκριμένα, ο εργαζόμενος που ασκεί το δικαίωμά του στην ελεύθερη κυκλοφορία δεν μπορεί να αναμένει ουδετερότητα στον κοινωνικό τομέα, δεδομένου ότι η μετακίνηση σε άλλο κράτος μέλος μπορεί να είναι λιγότερο ή περισσότερο ευνοϊκή ή δυσμενής. Το άρθρο 10 του κανονισμού 492/2011 διασφαλίζει, το πολύ, ότι οι (πρώην) διακινούμενοι εργαζόμενοι θα υπόκεινται στις ίδιες προϋποθέσεις με τους εργαζομένους στο κράτος μέλος υποδοχής⁴¹.

V. Πρόταση

77. Προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στο προδικαστικό ερώτημα που υπέβαλε η Överklagandenämnden för studiestöd (εθνική επιτροπή προσφυγών για το σπουδαστικό βοήθημα, Σουηδία) ως εξής:

Ούτε το άρθρο 45 ΣΛΕΕ ούτε το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού (ΕΕ) 492/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 2011, που αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων στο εσωτερικό της Ένωσης, απαγορεύουν σε κράτος μέλος (χώρα καταγωγής) να θεσπίσει την προϋπόθεση ότι το τέκνο (πρώην) διακινούμενου εργαζομένου, μετά την επιστροφή του τελευταίου στη χώρα καταγωγής του, πρέπει να έχει δεσμούς με τη χώρα καταγωγής προκειμένου να χορηγηθεί στο τέκνο αυτό σπουδαστικό βοήθημα για σπουδές στην αλλοδαπή, και δη σε άλλο κράτος μέλος της Ένωσης στο οποίο ο γονέας του τέκνου εργαζόταν προγενέστερα (χώρα υποδοχής), στην περίπτωση που:

- i) το τέκνο αυτό ουδέποτε έχει διαμείνει στη χώρα καταγωγής και ζει από τη γέννησή του στη χώρα υποδοχής· και
- ii) η χώρα καταγωγής επιβάλλει στους υπηκόους της που δεν πληρούν την προϋπόθεση περί διαμονής και που ζητούν τη χορήγηση σπουδαστικού βοηθήματος για σπουδές σε άλλο κράτος μέλος της Ένωσης την ίδια προϋπόθεση περί ύπαρξης δεσμών με τη χώρα καταγωγής.

⁴⁰ Αποφάσεις της 15ης Μαρτίου 1989, Echternach και Moritz (389/87 και 390/87, EU:C:1989:130), και της 4ης Μαΐου 1995, Gaal (C-7/94, EU:C:1995:118).

⁴¹ Απόφαση της 18 Ιουλίου 2017, Erzberger (C-566/15, EU:C:2017:562, σκέψεις 33 και 34 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).